

Norges Indskrifter med de ældre Runer.

Udgivne for

Det Norske Historiske Kildeskriftfond.

3die Bind.

Ved

Magnus Olsen.

3die Hefte,
Slutningshefte.

Christiania.

I Hovedkommission hos Jacob Dybwad.

A. W. Brøgers Bogtrykkeri A/S.

1924.

Nordre Trondhjems Amt.

56. Utgaard.

Literatur. Th. Petersen, Oversigt over Videnskapselskapets oldsaksamlings tilvekst i 1917 (Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter 1917. Nr. 6), Trondhjem 1918, S. 29 f. (med Afbildning).

Grundlag for Behandlingen. Undersøgelse af Originalen ved Professor W. C. Brøgger og Udgiveren.

Tegninger. S. 199 meddeles Fotografier af Stenen i naturlig Størrelse (seet fra to Sider), tagne af Fotograf O. Væring.

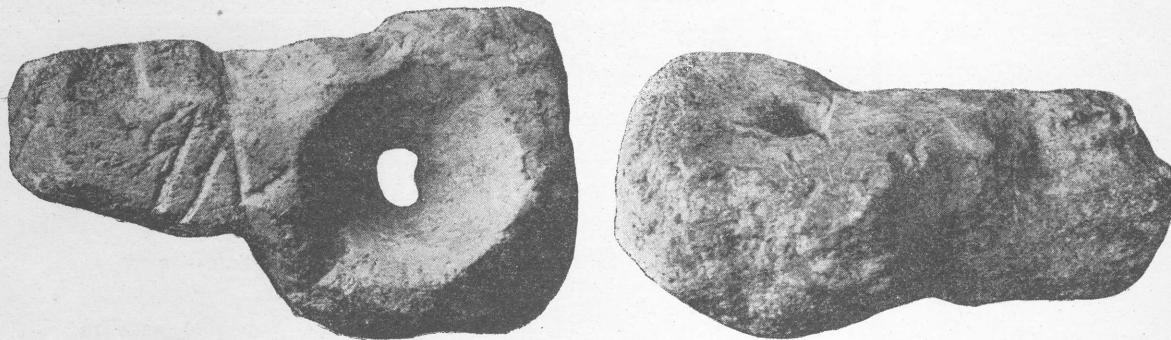
I Trondhjems Museums Oldsagsamlings Tilvækstkatalog er under Nr. 11786 af Samlingens Bestyrer Konservator Th. Petersen indføiet følgende Meddelelse om en i 1917 erhvervet runebeskrevet Gjenstand:

»Tildannet sten av kleber bestaaende av et bredere, prismatisk parti med rektangulært tversnit endende i et firesidet skaftformet fremspring. Det bredere parti er gjennemboret, og den ene ende av det c. 0,9 cm. brede hul er traktformet utgravet ned til over den halve del av hullets længde. Paa »skaftet« sees ved siden av denne utgravning ridset 2 runer av den ældre række, som vistnok maa læses **AM**. Sidste lodrette stav i **M** mangler dog, aabenbart fordi den er blit bortskavet under utgravningen omkring hullet. Ogsaa paa andre steder sees det at være skavet av stenen. Stykket, hvis bestemmelse maaske har været av magisk natur, er fundet paa Utgaard [Matr. Gaards-Nr. 91 i] For sogn, Stod [Herred] i juni 1917 under pløining av en aker og liggende i en dybde av c. 15 cm. mellem matjorden og undergrunden. Jordstykket har tidligere tilhørt Nordgaard [søndre, Matr. Gaards-Nr. 90], og findestedet ligger c. 6 m. nord for stenkredsen paa denne gaard¹ og c. 10 m. øst for hovedbygningen paa Utgaard. Saavel Nordgaard

¹ Av K. Rygh i »Faste fornlevninger og oldsagfund i Nordre Trondhjems amt« (Det kgl. norske Videnskabers selskabs skrifter, Trondhjem 1878) S. 43 f. feilagtig henført til Utgaard, men rettet i samme forfatters »Stod i oldtiden og middelalderen« (Stod i fortid og nutid, utg. ved O. Nordgaard, I, Trondhjem 1914) s. 21.

som Utgaard [samt Østgaard] antages at være parter av den nu forsvundne gaard *Ré* (cfr. Norske Gaardnavne XV, s. 265). Gave fra finderen Gerhard Sørhøy ved konservator O. Nordgaard, som har skaffet tilveie de ovennævnte fundoplysninger.«

Gjenstanden er 8 Cm. lang, ca. 4,5 Cm. bred (paa det bredeste) og ca. 2,5 Cm. tyk. Hullet er traktformig udvidet til ca. 3 Cm.'s Diameter, hvorved Runeindskriften, som skal læses fra høire mod venstre, er skadet foran Toppen af høire Skraalinje paa Rune 1. Denne kan altsaa opfattes som Runen *Me*, hvis høire Stav nu mangler¹. Derefter følger *fa* (vendt mod venstre); øverste Kvist sees nu at gjøre en Bøining nedover, dog saaledes, at den er tydelig skilt fra nederste Kvist. Runen *f* er 1,5 Cm. høi, den anden Rune ubetydelig lavere².

[Om Stenkredsen paa Nordgaard (tidligere under Nordgaard søndre, nu under N. nordre) meddeler K. Rygh (1878), anf. St.:

»Oprindelig har der været 7 stene i omkredsen og en større i midten, men nu er kun midtstenen og fire af de øvrige tilbage. Midtstenen er omtrent 1 m. høi, 1 m. bred og 60 cm. tyk og har paa den ene side en smal fordybning, en haandbred lang, og i den 4 gruber og et stykke derfra en enkelt grube. Kredsen blev undersøgt i 1869, hvorved der rundt omkring midtstenen fandtes et lag kul, omtr. 6 cm. tykt, ovenpaa auren og i den sydlige del et andet kullag, der strakte sig lidt udenfor kredsen; i den samme del og tildels ovenpaa dette kullag fandtes lidt under overfladen en stenlægning af vel tilsluttende store løftestene med brudte heller imellem, omtrent 3 m. lang og 2,5 m. bred (Aarsb. 1869 s. 12).«

K. Rygh fortsætter: »Paa den lave høideryg, der sænker sig langsomt ned mod vandet, og hvorpaa Nordgaard og Utgaard ligger, og fornemmelig paa den sidste gaards grund har der ligget en række af et betydeligt antal gravhauger, hvoraf nu den største del er udjevnet; navnlig har der mellem husene paa Utgaard ligget en stor rund haug, hvoraf der endnu sees levninger. I flere af haugene er der gjort fund. — —« Jfr. Aarsberetning for Foren. t. norske Fortidsm. Bevaring 1869 S. 165; K. Rygh (1914) S. 18 f.

Ifølge Th. Petersen (privat) »tilhører den nævnte stenkreds vistnok ældre jernalder; det samme kan med end større sikkerhet siges om det i Aarsberetn. 1869, 165 omtalte, nu tapte gravfund. Ogsaa et andet tapt gravfund bestaaende av to spydspidser, et økseblad og en cylinder av jern kan antages at stamme fra samme periode. Fra Nordgaard haves en jerncelt av ældre jernalders form.«]

¹ Professor i Mineralogi og Geologi W. C. Brøgger har ved godhedsfuldt foretagen mikroskopisk Undersøgelse af Runen kunnet konstatere tydelige Forvittringsprodukter saavel i den bevarede Stav som i den tilstødende Skraastreg. Ogsaa den anden Skraastreg kan være gammel, skjønt sikre Spor af Forvittringsprodukter her ikke har kunnet paavises. Til høire for Runen synes Hullets Periferi et lidet Stykke (ca. 0,5 Cm.) at falde sammen med den formodede høire Stavs øvre Parti.

² Paa Bagsiden nær Hullet sees endel, tildels vifteformig anbragte fine Rids (se Afbildningen), som ikke er Runer, men synes at kunne være gamle. De kan være tilfældig fremkomne, ikke indridsede. (En ret Streg paa samme Flade — paa den anden Side af Hullet — er skaaren af Professor Brøgger for at tjene til Sammenligning med de gamle Runetræk. Den sees ikke paa Afbildningen.)

Indskriften kan saaledes med Sandsynlighed læses $\mathfrak{A}\mathfrak{M}$ eller, vendt om mod høire, $\mathfrak{M}\mathfrak{F}\mathfrak{e}\mathfrak{a}$. Det er vistnok tænkeligt, at ogsaa en selvstændig Stav kan være bleven bortskraabt mellem det oprindelige Hul og \mathfrak{M} -Runen; men rimelig kan neppe en saadan Antagelse synes at være, hvorefter en hel Rune vilde være forsvunden ved Hullets Udvidelse; den ledende Tanke ved Afskrabningen omkring Hullet har vel været at udvide dette, ikke at »skafa af rúnar« (jfr. S. 129 ff.).

For, at Indskriften oprindelig kun har bestaaet af de to Runer $\mathfrak{A}\mathfrak{M}$, kan tale den Omstændighed, at den da direkte kan sammenstilles med de to Runer $\mathfrak{A}\mathfrak{M}$, som udgjør Indskriften paa Brakt. 63 (funden paa Sjælland, Stephens II S. 558).

Om Brakt. 63 udtaler Bugge (Aarbøger f. nord. Oldk. 1905 S. 288): »Dette kan være et Mandsnavn i Nominativ af en Stamme paa *-n*. Hvis dette er rigtigt, er vel *ea* opstaaet af **Ehwa*, Stamme **Ehwan-*, ved Suffikset *-n* afledet af Stammen **ehwa-* »Hest« [jfr. Bd. II S. 737 Anm. 1]. Navnet er da det samme som det oldtyske Mandsnavn **Eho*, som Förstemann slutter af Stedsnavnet *Ehingas* (i Egnen ved Freising). Jfr. *eiǰn* Krogsta (Norg. Indskr. [I] S. 129).«

Denne Opfatning tør imidlertid betragtes som gjendreven ved Fremkomsten af den nøiagtig overensstemmende Utgaard-Indskrift. Her maa vel af reale Grunde et Mandsnavn synes ligefrem utroligt, og det vilde ogsaa være paafaldende, at et saadant skulde optræde, skrevet nøiagtig paa samme Maade, i to med Hensyn til Sted vidt adskilte Indskrifter. Dertil kommer, at der er stor Sandsynlighed for, at Utgaard-Indskriften er magisk, idet den er indridset paa en Gjenstand, hvortil Overtro aabenbart har knyttet sig. Fra arkæologisk Hold erklæres det, paa Grund af Stenens Form og Størrelse, for usandsynligt, at den har været tildannet for at bruges som Vævlod eller som Sænkesten paa Fiskesnøre¹.

I og for sig er det ogsaa, naar man nærmere betragter selve Runerne paa Utgaard-Stenen (og paa Brakt. 63), ganske naturligt at tænke sig, at disse har udgjort en magisk Indskrift.

Ved Tolkningsen af dem kan man gaa frem efter et af de to Principer: enten skal der ved \mathfrak{M} og \mathfrak{F} tages Hensyn til disse Runers Navne — henholdsvis **ehwar* »Hest« (ifølge Indl. S. 61 f.) og **ansur*, en Aas, en af Guderne —, saaledes at Navnene danner Grundlaget for de tilsvarende Runers tryllekraftige Anvendelse (jfr. Bd. II S. 601 f., 671), eller de to Runer skal betragtes som Begyndelsesrunerne i forkortet skrevne Ord (jfr. Bd. II S. 652, 670).

Af de to her antydede Tolkningsmuligheder synes den første ikke at kunne gennemføres paa en tilfredsstillende Maade. Vistnok passer \mathfrak{F} = **ansur* fortrinlig som magisk Rune (se bl. a. Bd. II S. 600 ff.); men ved \mathfrak{M} = **ehwar* har man vanskeligt for at tro, at et tryllekraftigt Ord er ment. Jeg finder derfor, at det er rimeligst at holde sig til den anden Mulighed, hvorefter $\mathfrak{M}\mathfrak{F}$ skal læses som et med *e-* begyndende Ord + et med *a-* begyndende Ord. Dette sidste kan naturligvis udmærket godt være det i Magi passende Ord **ansur*, som da her vilde være forbundet med et andet Ord, der ikke tillige var Runenavn, ganske paa samme Maade som $\uparrow t$ (med Navn »Ty«) og $\mathfrak{X}g$ paa Austad-Brakteaten efter den Bd. II

¹ Dette sidste er derimod sandsynlig Tilfældet med Førde-Stenen; se Bd. I S. 313.

S. 602 f. foreslaaede Tolkning er opfattet som forkortet Skrivemaade for »Ty og (alle de andre) Guder«.

I Virkeligheden er vistnok denne Mulighed for Forklaring af Indskriftens \mathfrak{F} -Rune den, som ligger allernærmest. Det kunde da synes rimeligt at søge ogsaa i \mathfrak{M} -Runen en lignende Forkortning af en Gudebetegnelse. Dette kan jeg imidlertid ikke gjøre sandsynligt ud fra Utgaard-Stenen alene. Derimod naar ogsaa Brakt. 63 tages med i vore Overveielser — ud fra den Forudsætning, at der er fuld Identitet mellem de to Indskrifter \mathfrak{AM} —, synes der at aabne sig en Udvei til en fyldestgjørende Tolkning.

Brakteat Nr. 63 er funden ved Gravning i Lekken de Have (Øster-Egesborg Sogn, Baarse Herred, Præstø Amt) paa Sjælland. Den er med Afbildning udgiven af Stephens, Run. Mon. II, S. 558. Ifølge Docent Ivar Lindquist, som i November 1919 har undersøgt Originalen i Nationalmuseet i Kjøbenhavn, er Stephens's Tegning (som meddeles her) »i det hela taget god«. Brakteatens Fremstilling er et Menneskehoved over et hornet, firføddet Dyr af den Type, som Bernhard Salin¹ betegner som den danske Type af den dansk-gotlandske (dansk-svenske) Afdeling. Ligesom de fleste Brakteater af denne Type har Brakt. 63 foruden Runer ogsaa Hagekors, og desuden et Tegn, som, saavidt vides, ikke ellers forekommer paa Brakteater: et firarmet Skivekors, hvis Midte udgjøres af en cirkelformet Skive med Punkt i, og hvis Arme ender i Punkter eller ganske smaa Cirkler.

Om Hagekorset ved vi med Sikkerhed, at det er et helligt Tegn, et Gudetegn. Ud fra lappiske Laan under Nordens Hedendom og ud fra nyere islandsk Magi, hvor Hagekorset optræder under Navnet *Pórshamar*, kan det fastslaaes, at Tegnet har været det gamle Tors-Mærke, som i Vikingetiden delvis er afløst af Hammertegnet². Men hvor gammelt Hagekorset er som Tors-Mærke, er endnu ikke bragt paa det rene. Paa Brakteater er Hagekorset meget almindeligt, og man har her ment at kunne spore en bestemt Forbindelse mellem dette Tegn og en Gudfremstilling (den, som findes paa Brakt. 63: Menneskehoved over et hornet og skjægget firføddet Dyr), som det maa synes tiltalende at opfatte som Guden Tor³. Men der er igjen andre Brakteater, som gjør denne Kombination af Hagekorset og Tor tvilsom⁴. Én Ting synes dog med Bestemthed at fremgaa af Materialet: Naar Hagekorset, før Hammeren blev det herskende Tors-Tegn, har kunnet blive Symbol særlig for denne Gud, da maa det have tilhørt en Gudeverden, hvori Tor indtog en fremtrædende Plads. Denne Gudeverden kan vi med et

¹ Antiquarisk Tidskrift för Sverige XIV Nr. 2 (1899).

² Jfr. Axel Olrik, Danske studier 1918 S. 24 ff.

³ Jfr. bl. a. Henry Petersen, Om Nordboernes Gudedyrkelse (1876) S. 109 ff.; Salin anf. St. S. 90 ff.

⁴ Jfr. Sophus Müller, Vor Oldtid (1897) S. 606.

senere Navn betegne som Aasgard, Gudehimlen¹. I et saadant Udtryk ligger, som det vil fremgaa af det følgende, ingen Anakronisme, hvad dets religions-historiske Indhold angaar.

Ved Bedømmelsen af Hagekorset paa Brakt. 63 har vi altsaa to Veie at gaa: enten er det Tors-Tegnet, eller det er Tegn for den Gudeverden, Aasgard, hvor Tor hørte hjemme. Med Sikkerhed kan vi ikke vælge mellem disse to Muligheder, og under hele den følgende Undersøgelse vil jeg stille Valget frit mellem de to Opfatninger. For begge kan der, som vi skal se, anføres ganske gode Grunde; men bindende Slutninger kan neppe drages af det Materiale, som nu skal fremføres, da det paa forskjellig Maade er Tvil underkastet: dels er den religionshistoriske Udvikling i og for sig uklar, idet vore Holdepunkter maa hentes fra vidt adskilte Omraader, dels bliver der at regne med en langsommere eller en hurtigere Udvikling, alt eftersom Materialet ansees for at staa fjernere eller nærmere de Kredse, som gik i Spidsen med Hensyn til Gudedyrkelse.

Hvadenten vi opfatter Hagekorset som Tors-Mærke eller som Aasgard's Symbol, kan den ene af Indskriftens Runer tolkes i Overensstemmelse dermed. Som allerede antydnet, ligger det unegtelig nærmest at udlæse **ᚠ** som **ansur*, d. e. Aasen, Guden. Efter en almindelig Antagelse², som synes at have meget for sig, er det **T o r**³, som i den gamle islandske Edsformular (Landnámabók 96.10) kaldes »Aasen«, *inn almátki áss* »den almægtige Aas« (jfr. *landáss* i Egil Skallagrímssøns Nidvise Skjaldedigtn. A I 53, B I 47, *Ása-Pórr* Hárbarðsljóð 52 og *Ásabragr* Skírnismál 33, Snorra Edda I 553)⁴. Denne Benævnelse paa Tor kan, ligesom Hagekorset som Tors-Mærke, gaa langt tilbage i Tiden, saaledes at der kan være en Mulighed for, at det er den, som ligger til Grund for **ᚠ**, **ansur*-Runen, paa Brakt. 63. Ved **ᚠ** og Hagekorset skulde da Guden Tor være ment, og vi vilde i Brakt. 63 have et Vidnesbyrd om, at Tor allerede ved denne Tid kaldtes »Aasen« slet og ret. Men heller ikke Læsningen af **ᚠ** som Flertal af Ordet **ansur* — altsaa **ᚠ** = **ansiuR* »Æserne« (Aasgard's Guder) — kan afvises. Med Sikkerhed kan vi altsaa ikke naa længere end til at sige: Hagekorset og **ᚠ** hører sandsynlig sammen og henviser enten til »Aasen« (Tor) med sit Gudetegn eller til Aasgard's Beboere, Æserne, hvis Verden er symboliseret i Hagekorset.

Vi skal nu se, om det andet Tegn paa Brakteaten hjælper os videre fremover.

¹ Ved »Himmel« mener jeg her og i det følgende den overjordiske Verden — eller de Verdener —, hvortil andre Guddomskræfter end de i Jorden virkende er knyttet.

² Jfr. bl. a. J. Grimm, *Mythologie*³ S. 197; K. Maurer, *Die Bekehrung des Norwegischen Stammes zum Christenthume II* (1856) S. 222; Henry Petersen, *Om Nordboernes Gudedyrkelse* (1876) S. 70 f.; Axel Olrik, *Danske studier* 1905 S. 52; S. Bugge, *Aarbøger* 1905 S. 181; E. Brate, *Vanerna* (Sv. humanist. förbundets skrifter 21), Stockh. 1914, S. 9.

³ Efter Andre er Odin ment (Keyser, *Nordmændenes Religionsforfatning*, 1847, S. 113; Finnur Jónsson, *Goðafraði*, Reykjavík 1913, S. 43; Mogk i Hoops's *Reallexikon I* S. 130, som minder om *Grimnismál* 44: *æztr . . . Óðinn ása*). — Jfr. om Edsformularen L. Fr. Löffler, *Antiquarisk Tidsskrift för Sverige XIII*, Nr. 3 (1905) S. 8 f. Her betegnes Edsformularen som ikke samnordisk, i det høieste »vestnordisk«.

⁴ Mærk ogsaa, at **ᚠ** i Runealfabetet gaar foran **R**, hvis Navn er **raidu*, oldn. *reid* f. »Ridning, Vogn, Kjærre« (Incl. S. 46), hvorved her kan tænkes paa Tor's Kjærre.

Det firarmede Skivekors forekommer, som nævnt, saavidt vides, ikke ellers paa Brakteater. Vistnok kjendes fra tre andre Brakteater af den samme Hovedtype som Brakt. 63 (hvilke alle ogsaa har Hagekors) Tegn, som fremviser adskillig Lighed med Skivekorset (»den runda skifvan eller koncentriske kretsar med en krets af punkter omkring« Salin S. 88 f.)¹. Men disse Skive- eller Cirkeltegn synes at have andre Forbindelser, og det er ikke udelukket, at de er blot og bart ornamentale². Langt nærmere til Sammenligning kommer et helligt Tegn paa det ene (det kortere, runebeskrevne) af de to Guldhorn fra Gallehus, idet dette Tegn efter Formen tør ansees for ligefrem identisk med Skivekorset paa Brakt. 63.

Om Billederne paa de sønderjyske Guldhorn har Axel Olrik efterladt sig en høist værdifuld Undersøgelse, »Gudfremstillinger på guldhornene og andre ældre mindesmærker«, som er udgiven i »Danske studier« 1918 S. 1 ff. Her lykkes det ham, i delvis Tilslutning til Worsaae, at paavise de Hovedguder (Spyd- og Ringguden »Odin«, den trehodede, af keltisk Paavirkning prægede Tordengud »Tor« med Øks og Buk, Frugtbarhedsguden »Frøi« med Kornsigd og Hest, »Krigerparret« o. a.), som dyrkedes i Jylland i Begyndelsen af 5te Aarh.³ Men Guldhornenes 12 Billedflader (5 Ringe paa det mindre, runebeskrevne Horn [A-E] og 7 paa det større [a-g]) indeholder ogsaa, navnlig de 5 første (»øverste«) et Mylder af Tegn: Stjerner, Rosetter, »Trekors« (Triskeler) og forskellige Slags firarmede og ottearmede Kors. Flere af disse kan tildeles bestemte Guder — saaledes synes Triskelen at tilhøre »Odin« og »Tværkorset«, en Udformning af Hagekorset (?), »Tor« —, eller de symboliserer bestemte Gudeverdener, saaledes som Stjernen (Gudehimlens Tegn) og — ialfald delvis — det Tegn, som fremviser fuld Identitet med Skivekorset paa Brakt. 63.

For Forekomsten af det firarmede Skivekors paa Runehornet formulerer Olrik den Regel, »at det brugt som personligt tegn (ved hovedet) betyder Frøj, og brugt upersonligt betyder en verden, der ligger lavere end gudehimmelen«. Han knytter hertil Bemærkninger om det hele Verdensbillede, som fremstilles paa de to aabenbart sammenhørende Guldhorn:

»Sete i sammenhæng viser de to guldhorn . . . øverst et stjerneparti (A B), dernæst et kors-parti (stærkest E a), og dernæst et slange- eller uhyre-parti ([a] b c d e),

¹ Atlas f. nord. Oldkynd. 146 (fra Bornholm, uden Runer), Salin S. 52, Fig. 64 (fra Dödevi, Öland, uden Runer) og Vedel, Bornholms Oldtidsminder Fig. 385 (= Stephens Brakt. 104, Bugge Aarbøger 1905 S. 295 ff. [med et meget usikkert Forsøg til Tolkning af Brakteatens Runeindskrift]). »De båda förstnämnda höra till den sydsvenska afdelningen och den sista till den dansk-svenska afdelningens danska typ« (Salin). De to runeløse »sydsvenske« Brakteater har Skivetegnet og Hagekorset paa hver sin Side af Menneskehovedet, mens Runebrakteaten Stephens 104 har begge Tegn anbragte foran Ansigtet ligesom Brakt. 63, der, som nævnt, tilhører den samme Type. (Derimod staar paa Brakt. 104 den lange Runeindskrift langs Randen under Dyrefiguren.)

² Salin sammenstiller Skivetegnet, som paa de to »sydsvenske« Brakteater optræder sammen med Hagekorset, med Tegnene paa den beslægtede (runeløse) Brakteat fra Hven, som han afbilder S. 58 (Fig. 71): Hagekors og to koncentriske Cirkler paa hver sin Side af Menneskehovedet. Han er tilbøielig til at tro. »att dessa koncentriske kretsar och det ofvannämnda tecknet beteckna samma sak«. »Detta tecken, skifvan med punkterna omkring, kan för öfrigt spåras långt tillbaka i tiden, och synes ofta vara rent ornamentalt.«

³ Til denne Tid (som falder midt i »Brakteat-Tiden«) henføres Guldhornene af Oscar Almgren, Namn och Bygd II (1914) S. 217 ff. Her oplyses, at ogsaa Montelius »kommit till samma uppfattning angående utgångspunkterna för hornens datering«.

der ved »Hels port« (*g*) atter afløses af strømme. Det er da klart at disse baggrundsmotiver giver det hele verdensbillede; først gudehimmelen, så en mellemverden (en jord, en midgård), så troldeverdenen og fjærnest det af strømme omgivne dødsrige. De lavere ringe på det korte guldhorn bærer tillige fiske og en art lodrette bølgelinjer (bestående af småkresse forbundne ved krumme skråstreger), hvori man synes at have betegnelse for strømmene.

Det hele verdensbillede svarer til det fra eddakvadene kendte, navnlig som det udførlig udmales i Grimnismål; en gudehimmel, en midgård (vandet af de fra Valhal rindende strømme), en jotunheim med sin uvættingel (til dels i slange-skikkelse; ormene under Ygdrasil), og en af strømme afsondret Helheim med sin helgrind.«

Skivekorset, »Frøis«-Tegnet, hører Midgard til, og mythologisk er det efter Olrik ogsaa fuldt forsvarligt at opfatte det som et Jord-Tegn. »Vi har, foruden de mere abstrakte udtalelser om . . . [Frøi's] forhold til jordens frugtbarhed og troen på at stedsegrønne høje er helligede Frøi, ogsaa en meget bestemt udtalelse fra Island o. 970: Gisle Sursson siger spottende om sin fældede modstander, at han nu er draget til Frøj som sin beskytter¹, og hentyder hermed til gravhøjen hvor han er jordet. Frøj er ligefrem opfattet som den i jorden boende gud. At Frøj-tegnet og jord-tegnet er det samme, kan da ikke undre os.« »At der er et sådant jordtegn (uden positiv religiøs karakter) er så meget mere i sin orden, som der på Hels port [i *g*, med »de Dødes Tegn«, de 3 Punkter] findes en lignende geografisk oplysning: her begynder dødsriget« (Olrik S. 30 f.).

Jeg har meddelt Axel Olrik's Opfatning af Skivekorset paa Guldhornet med fuld Begrundelse, fordi derved en Tolkning af den anden Rune paa Brakt. 63, **Me**, turde være fuldstændig forberedt. Likesom **ᚱ**, tolket efter den nærmestliggende Mulighed som en Form af ordet **ansur*, synes at have sit Gudetegn, Hagekorset, saaledes synes **e**-Runen at burde sættes i Forbindelse med Brakteatens andet Tegn, Skivekorset, som paa et væsentlig samtidigt — ligeledes dansk — Mindesmærke er Tegnet for Frøi og for Jorden. Naar nu **e** skal udfyldes til et Ord, som har Hensyn til Frøi's Verden, kan jeg ikke deri finde Navnet paa en af de store Jordguddomme, som tilhører Frøi's eller Vanernes Kred (Frøi, Frøia, Njord); men selve Ordet »Jord« frembyder sig ligesaa usøgt, idet dettes urnordiske Form, uden *u*-Brydning, har begyndt med *e*: **erfu* (Stamme **erfō*, oldn. *jorð*, got. *airþa*, angelsaks. *eorþ*, eng. *earth*, oldhøitysk *erda*, nyhøitysk *erde*).

I den gamle germanske Gudedyrkelse har Jorden havt sin Repræsentant i en kvindelig Guddom, Tacitus's *Nerthus*, det er »Moder Jord«. I den norrøne Mythologi har af det oprindelige Naturgrundlag vokset frem en fuldt personlig opfattet Frugtbarhedsgudinde, Frøia; men Spor af en ældre Tids Opfatning er dér endnu tilstede i Gudinden *Jorð* (d. e. Jord). Det mærkelige er nu, at *Jorð* i den mythiske Overlevering ikke er knyttet som Gudehustru til en af de mandlige Frugtbarhedsguder af Vanernes Æt, men at hun er Moder til Tor, en af Æserne, og da ogsaa kan

[¹ Teksten er dog paa det afgjørende Punkt ikke sikker, og Frøi er ikke direkte nævnt. Finnur Jónsson (Skjaldedigtn. B I 97 Str. 8, jfr. Gísla saga S. 45) synes at opfatte Strofen noget anderledes.]

optræde under Navnet *Fjörgyn* — ved Siden heraf findes *Fjörgynn* masc., i noget uklar Sammenhæng, men dog sikkert Navn paa en af de store blandt Æserne —, som sproglig hører nøie sammen med Tor's Modsvarende hos Litauerne, Tordenguden *Perkúnas*. Om man nu virkelig tør opfatte **ᚦ** *a*(*nsur*) paa Brakt. 63 som Aasa-Tor, vil man faa den nøieste Forbindelse mellem **ᚦ** og Hagekorset paa den ene Side og **ᚱ**, d. e. *e*(*rþu*) »Jord«, og Skivekorset paa den anden Side. Men en skarp Afgrænsning af en Gude-Tohed Tor-Jord har — bortset fra, at Tydningen af **ᚦ** som en Gudebetegnelse i Ental er usikker — sine Betæneligheder. Den vægtigste er vel, at der paa det med den sjællandske Brakteat væsentlig samtidige sønderjyske Guldhorn optræder en Tordengud adskilt fra »Frøi« med Kornsigden og adskilt fra Jord-Tegnet. Man kan dog maaske komme bort fra denne Hindring ved at fremholde, at Brakteaten og Guldhornet tilhører hver sit Milieu, socialt, idet Brakteaten tilhører Dagliglivets Folkekunst (Sophus Müller, Vor Oldtid S. 609 f.), mens Guldhornet er et sakralt Kunstverk udført for Stormænd, og religiøst, idet Brakteaten har til Baggrund lavere Folketro og Magi, Guldhornet derimod Samtidens mest fremskredne Gudetro og Kultus.

Mere tilraadeligt kan det synes at være at se de to væsentlig samtidige danske Mindesmærker paa samme Baggrund af religiøse Forestillinger. Vor Tolkning af Brakteatens Runer og Tegn maa da lempe sig efter Guldhornenes Verdensbillede: Det væsentlige bliver, at man her gjenfinder den samme trinvis Gruppering af Gudemagterne som paa Guldhornene, og dette opnaar man med Lethed ved en Tydning af

ᚠ Hagekors ᚱ Skivekors
a e

som *a*(*nsiur*) *e*(*rþu*), d. e. »Æser« (og) »Jord«, hvilke Ord er gjort tydeligere og tryllekraftigere ved Tilføielse af Gudehimlens, Aasgard's, og Jordens, Midgard's, hellige Tegn.

En lignende Gruppering af de overnaturlige Magter, hvortil Runerne efter norrøn Mythe træder i Forhold, møder vi ogsaa i Edda-Digtenes Rune-Afsnit. Ifølge Sigdrifumál 18 kommer Runerne, efterat de har været »afskavede« og »rørte sammen med den hellige Mjød og sendte paa vide Veie«¹, til Æser, til Jordens Gudemagter (Vanerne og de dermed nær forbundne Alver) og til Menneskene:

þær 'ru með ásum,
þær 'ru með álfum,
sumar með vísum vǫnum,
sumar hafa mennskir menn.

Og ligesaa i Hávamál 160, hvor dog en videre litterær Udvikling synes at have gjort sig gjældende. Her heder det om Dvergen Þjóðrörir, d. e. Runernes »kraftige Sammenrører«², at »han gol Kraft til Æser, Trivsel til Alver og Forstand til [Aasen] Hroptatýr«:

¹ Jfr. Behandlingen af Eggjum-Indskriften Bd. III S. 128 ff.

² Saa forklaret anf. St. S. 129.

*aft gól han ásum,
en álfum frama,
hyggju Hroptatý.*

Endnu et Skridt videre er taget i Hávamál 143, hvor ogsaa andre af Mythologiens Verdener er omtalte, nemlig Dverge (jfr. dog Þjóðrörir ovenfor [samt Fáfismál 13]) og Jotner; men om Runer længere nede, i Helheim, hører vi ikke:

*Óðinn [reist] með ásum,
en fyr álfum Dáinn,
Dvalinn dvergum fyrir,
Ásviðr jotnum fyrir,
ek reist sjálfr sumar.*

Dette er naturligt nok. »Runerne, de fra de raadende Magter stammende« (runo raginaku(n)do Fyrunga-Stenen, *rúnnum . . . inum reginkunnum* Háv. 80), har efter sit Ophav sin Gjerning at øve kun i de Verdener, hvor Guder holder til og fremmer Livet for Menneskene i Midgard. De er fiendtlige mod Gand og anden lav, foragtelig Trolddom, som trives i Mørket og Underverdenen; jfr. *ungandir* »som ikke kan skades af Gand«, Runemesterens Ord om sig selv paa Hugl-Stenen (II S. 628 f.).

Paa Brakt. 63, som gjenspeiler gammel, ægte Folketro, kan vi stort seet have med de samme to Verdener at gjøre som i Sigrdr., Modsvarighederne til Gudehimlen og Midgard paa Guldhornene. Det er da de Raadende i disse to Verdener, som de magiske Runer **ᚱ** og **ᛓ** og de to hellige Tegn skal indvirke paa, til direkte Gavn, kan vi tænke os, for Brakteatens Bærer og til Værn mod al skadelig Indflydelse.

Hvilken Hjælp har nu dette været, som Runebrakteaten har evnet at yde? Vi kunde nu være tilbøielige til straks at vende tilbage til den anden Amulet, Utgaard-Stenen, som bærer den samme Runeindskrift, og søge Veiledning i den Kreds af Forestillinger og overtroiske Handlinger, som har omgivet denne magiske Gjenstand. Men vi vil heller straks udstrække Undersøgelsen videre til andre gammelgermanske Kilder, hvor Jord og Gudehimmel (Æser) optræder sammen.

Først kommer da i Betragtning de mærkelige Indledningsstrofer til Sigrdrifumál (Str. 3 f.), hvor den af Søvnen vækkede Valkyrje hilser Dagen med dens Følge og Aasgard's Beboere, virkningsfuldt modstillede Nattens og Jordens Magter:

(3.) *Heill dagr,
heilir dags synir,
heil nótt ok nipt!
óreiðum augum
lítid okkr þiníg
ok gefið sitjondum sigr!*

(4.) *Heilir æsir,
heilar ásynjur,
heil sjá in fjölnýta fold!*

*mál ok manvit
gefið okkr mærum tveim
ok læknishendr, meðan lifum!*

Stroferne danner Indledningen til Valkyrjens Rune-Belæring (Str. 6—13), som aabnes med »Seierruner« (*sigrúnar* Str. 6, jfr. *sigr* 3.6) og afsluttes med *lim-rúnar* for Lægen (*ef þú vilt læknir vera* Str. 11, jfr. *læknishendr* 4.6), *málrúnar* til Brug paa Tinge (Str. 12, jfr. *mál* 4.3) og *hugrúnar* (»Vid-Runer« Str. 13, jfr. *manvit* 4.3). Denne Strofefølge, som er overleveret i Edda-Haandskriftet, afviger fra Strofefølgen i *Völsunga saga*, hvor de citerede Indledningsstrofer ikke er anførte. Den synes ikke at være den oprindelige¹, men at være tillempet efter Indledningsstroferne, forat der kunde blive etslags Samsvarighed mellem Str. 3 og Str. 6 og mellem Str. 4 og Str. 11—13. Hvorvidt anden Halvdel af Stroferne 3 og 4 er blevet udformet under den samme Tillempning, tør jeg ikke afgjøre; men første Halvstrofe (*Heill dagr* o. s. v., *Heilir æsir* o. s. v.) indeholder utvilsomt gammelt Arvegods, — »zwei wahrhaft hymnische Strophen« —, om de end i dette Heltedigt ikke er os overleverede »unmittelbar aus dem Leben«, men »in heroischer Erhöhung« (Heusler)².

Allerstørst Krav paa Oprindelighed — paa delvis ordret Overensstemmelse med det virkelige Livs Gudepaakaldelse — gjør Str. 4.1—3 (*Heilir æsir — fold*). Disse Linjer danner en Parallel til Udtryk i en gammel engelsk Agersigning³, som vistnok er overleveret fra kristelig Tid og opviser en Række kristelige Træk, men som dog for større Partiers Vedkommende sikkert tør føres tilbage til Hedendommen. De hedenske Afsnit i Agersigningen, som her mest interesserer os, lyder saa:

»Jorden beder jeg og den høie Himmel (*eorðan ic bidde and upheofon*) om at vække Vækst til vort Gavn i Verden —«. (Ordene tilhører en Bøn, som fremsiges, idet 4 Stykker Grønsvær fra Ageren lægges tilbage hvert paa sit Sted, mod de 4 Verdenshjørner, efterat de har været viede paa Kirkens Alter sammen med bl. a. Melk af hvert Dyr og noget af hver navnbærende Nytteplante, som findes i Landet. Under Græstorverne er i Forveien nedlagt Træstykker, beskrevne med Christi og Evangelisternes Tegn eller Bogstaver, — sandsynlig et Minde om hedensk Runemagi⁴. Længere ude følger en direkte Paakaldelse af Jorden, samtidig med at Sædekorn fra ukjendt Ager, kjøbt af en vandrende Tigger, lægges paa Plogen:)

»Erke, Erke, Erke⁵, Jordens Moder (*Erce, Erce, Erce, eorþan módor*)! Unde dig den Almægtige, den evige Hersker, Agre som vokser og trives, bliver befrugtet og tiltager i Kraft, [han unde dig] en Hær⁶ af 'Skafte' [ø: en Barneflokk af Korn-

¹ Se mine Bemærkninger i »Festskrift til Alf Torp« (1913) S. 118 f., hvor jeg har formodet, at Runealfabetets Rækkefølge egentlig ligger til Grund.

² Hoops's Reallexikon I (Artikel »Dichtung«) S. 448.

³ Grein's Bibliothek der angelsächsichen Poesie, neu bearb. von Wülcker, I (1883) S. 312 f.

⁴ Jfr. R. Kögel, Geschichte der deutschen Litteratur bis zum Ausgange des Mittelalters I, 1 (Strassburg 1894) S. 40.

⁵ D. e. »Jord«, nær beslægtet med **erþō*, oldn. *jorð*, og med oldhøitysk *ero* f. »Jord«; jfr. Kögel, anf. St. S. 41.

⁶ Teksten er paa dette Sted ikke sikkert overleveret.

straa], Kornets Vækst og den brede Bygs Vækst og den hvide Hvedes Vækst og al Jordens Vækst —«.

Naar man saa »driver Plogen fremad og trækker den første Fure«, skal man sige:

*Hál wes þú, folde, fíra módor,
béo þú gróvende on godes fæþme,
fóþre gefylled fírum tó nytte!*

»Hil dig, Jord, Menneskenes Moder,
vær du voksende i Gud(en)s Favntag,
af Føde fuld Menneskene til Gavn!«

Først og fremst lægger vi her Mærke til Overensstemmelsen mellem Sigrdr. 4 (*heil . . . fold*) og Ordene *hál wes þú, folde*. Men vi fæster os ogsaa ved Sammenstillingen af »Jord og den høie Himmel« (*eorþe and upheofon*)¹ og Ønsket om, at Jorden maa faa Trivsel »i Gud(en)s Favntag, af Føde fuld Menneskene til Gavn« (jfr. *sjá in fjölnýta fold*).

Her har vi fra gammelgermansk Hedendom direkte Modstykker til Brakt. 63: Sigrdr.'s *ásir . . . ok sjá in fjölnýta fold* svarer til en Tydning »Æser (og) Jord«, dog fuldt saa godt til en Tydning »Jord (og) [Gudehimlens høieste] Aas«, som sammen kan skabe Frugtbarhed for Menneskene ligesom *folde, fíra módor . . . on godes fæþme*, en anden Betegnelse for de to Gudemagter *eorþe and upheofon* (jfr. i nordiske Kilder *jörð . . . upphiminn*), til hvem Bønnen om Agerens Trivsel rettes.

Spørgsmaalet bliver nu, om vi ved Runetolkningen bør søge direkte Veiledning i den hjemlige Kilde Sigrdrifumál eller i den angelsaksiske Agersignig. Deraf vil afhænge, om Indskriften skal tænkes at indeholde en Henvisning til de to Gudeverdeners Magter, »Æserne« [Flertal] og »Jorden«, eller om der ved **e** og **a** sigtes til de to enkelte Guddomme, »Jorden« og »Aasen«, som optræder sammen.

Vi synes i Agersigningen ikke at kunne komme udenom et Gudepar Jord og den høie Himmel (eller Gud[en]), en Forestilling — oftest vistnok ret vagt udformet i konkret Personificering —, som er gammel hos vore germanske Forfædre. Herom kan bl. a. henvises til mit Arbeide »Hedenske kultminder i norske stedsnavne« I (særlig S. 194 ff.), hvor det er fremholdt, at mandlige Guddomme — »Æser« — af en saa udpræget Karakter som Ty, Ull og Tor i Kultus har været forbundne med Frugtbarhedsgudinder². Disse er i den høiere, offentlige Kultus udsat for at trænges helt i Baggrunden af mandlige Guddomme — de nævnte »Æser« og »Vanerne« Frøi og Njord —, hvis gamle Forbindelse med Jordens Vækstkraft helt eller delvis kan løses (jfr. f. eks. Tor), eller hvis Egenskab af Frugtbarhedsguder kan forstærkes ved Optagelse af de Specialfunktioner, som man paa et mere primitivt Trin har tillagt Særguderne for Landbrugets forskjellige

¹ Samme allittererende Forbindelse af disse to Ord findes ogsaa i den oldhøityske »Wessobrunner Gebet« (*ero ni uwas noh úfhimil*), paa flere Steder i den norrøne Digtning (saasom *Völuspá* 3: *jörð fannsk æva né upphiminn*) og i Runeindskriften paa Skarpåker-Stenen, Södermanland (*iarþ s[k]al rífa uk ubhimin*, se O. von Friesen, Runorna i Sverige, Uppsala 1915, S. 15).

² Jfr. K. F. Johansson, Über die altindische Göttin Dhisánā und Verwandtes (Skrifter utg. av K. Humanist. Vetensk.-Samf. i Uppsala. 20: 1), 1917, S. 98 ff.

Grene, Korn-Vætter o. l. (jfr. Byggvir, Byg-Guden, i Edda-Mythologien Frøi's Tjener, men oprindelig en selvstændig Gud, optaget af finske Folk som [*Pellon*] *Pekko*).

Guldhornenes Gudekreds tilhører Samtidens høieste Kultus, som røber Forbindelser udad med mere fremskredne Gudsdyrkelsesformer. Her findes ikke Billede af nogen kvindelig Jord-Guddom, kun, som det synes, et geografisk Omraade »Jorden«, mærket ved sit eget Tegn og repræsenteret ved en mandlig Gud-dom (»Frøi«), som fører en Hest i Tomme og bærer Kornsigd i sin Haand, som altsaa raader for Trivsel i Stald og paa Ager.

Men ude i de lavere Lag, i Privatlivets Magi, kan den ældgamle Forestilling om en Himmelmagt, som med Jorden avler Grøde paa Marken og Trivsel i Menneskelivet, have holdt sig. Ud fra denne Forestilling lader Runerne og de hellige Tegn paa Brakt. 63 sig — alternativt — forklare. Ud fra den bliver ogsaa *Jord* i Edda Mythologien forstaaelig; hun kan bero paa en yngre Tids Refleksion over den folkelige Gudepaakaldelses »Jord og Aas« eller »Jord og den høie Himmel«, støttet ved den mythiske Digtning *Fjörgyn*, en fjern Udløber af en ældgammel Forestillingskreds, hvortil ogsaa horte en mandlig Guddom *Fjörgynn*, som svarede til Litauernes Tordengud *Perkúnas*.

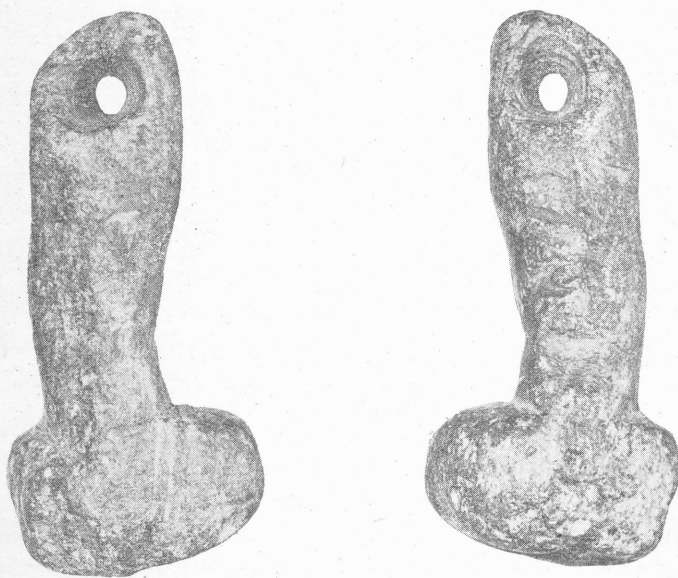
I det foregaaende har jeg allerede givet et Svar paa det Spørgsmaal: hvad tilsigtede Runerne *M F e a* og de to hellige Tegn paa Brakteaten? Denne har været baaret om Halsen som en magisk virkende Gjenstand og har stillet sin Eier under Beskyttelse af de Magter over Jorden og paa Jorden, som sammen virkede til Menneskelivets Trivsel. Hvor levende Bevidstheden om det mandlige ved *F* (og Hagekorset) og det kvindelige ved *M* (og Jord-Tegnet) har været, kan vi ikke sige, og det er vanskeligt at afgjøre, om vi (naar vi alternativt tolker *a* som **ansur*, Ental) skal kalde »Aasen« ligefrem for Tor (jfr. S. 202). Vi kan heller ikke afgjøre, om der har været tillagt Runeamuletten særlige Kræfter i bestemte Retninger (f. Eks. tænkt som Rigdoms-Øger ligesom Pengestykker i senere Tro og Skik). Neppe har dog vel denne Gjenstand af Guld, baaret om Eierens Hals, havt nogen direkte Forbindelse med Ager og Kreaturstel. Indskriften *e(rþu) a(ns[i]ur)* turde have fjernet sig ligesaa langt fra sit oprindelige Grundlag som f. Eks. *laukar* paa Brakt. 18, 19 og 71 har fjernet sig fra det Omraade, som antydes ved Løg (og Lin) i Volse-Kulten (*lina laukar* paa »Kjotkniven« fra Fløksand) eller ved Løgens Anvendelse i Dagliglivets Magi (II S. 650 ff.).

Anderledes har Forholdet sandsynlig været ved **Utgaard-Stenen**.

Denne er funden i gammel Ager, og den har vistnok — i Lighed med andre gjennemborede Stene af nogenlunde samme Form — været baaret i Baand om Halsen, paa Grund af sin Størrelse snarere af Dyr end af Mennesker. Her kan vi saaledes kanske skimte en direkte Forbindelse med det oprindelige Naturgrundlag, med *sjá in fjölnýta fold*, den frugtbare Ager, eller Jorden, af hvem Husdyrenes Trivsel afhænger. (I denne Sammenhæng kan det faa sin Betydning, at ogsaa Dyrene var ihukomne i den angelsaksiske Agersigning [se S. 207].) Ved

visse Leiligheder (naar Kreaturerne blev sluppet ud om Vaaren, i Sygdomstilfælde eller lignende) har vistnok noget af Stenen i pulveriseret Tilstand været givet Husdyrene i Drikken.

Ved det, som her er udtalt om Utgaard-Stenens sandsynlige Bestemmelse, har jeg allerede delvis foregrebet Resultaterne af en Undersøgelse, som Th. Petersen har anstillet over beslægtede Gjenstande af Klæbersten fra den ældre Jernalder, paa hvilke der ogsaa findes Spor af Afskavning¹. Her skal nu i Korthed redegøres for disse Resultater.

Nærmest beslægtet med Utgaard-Stenen er det tildannede Klæberstensstykke, som her afbildes². Det tilhører Trondhjems Museums Oldsagsamling (Nr. 4371) og er fundet paa Gaarden A a s t a n (Matr. Gaards-Nr. 96. 98. 99), Gjeitastrand Sogn og Herred, Børsa (Børsen) Præstegjæld, Søndre Trondhjems Amt. Th. Petersen beskriver Gjenstanden som »et stykke klebersten, 7,4 cm. langt, tilskaaret omtrent som en klokkekolv og bestaaende av et skaffformet parti med nærmest ovalt tværsnit med en avflatet, næsten terningformet utvidelse i den ene ende; i den motsatte er stykket gjennemboret med et i begge ender utvidet hul. Paa det skaffformede parti, navnlig paa den ene brede side, sees kraftige merker efter en avskaving, som efterhaanden er gaat saa dypt ind at den oprindelig nogenlunde symmetriske form er blit forrykket«.

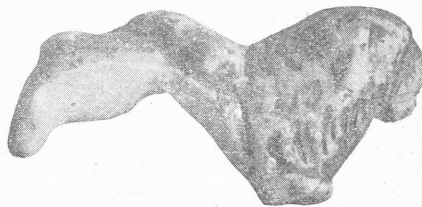
Om Utgaard-Stenen udtaler Petersen med Bestemthed, at den maa have været tildannet i magisk Øiemed; to Ting taler herfor, Sporene efter Afskavning og de aabenbart magiske Runer. Heller ikke Klæberstensstykket fra Aastan »kan antages at ha været æslet til praktisk bruk. Som fiskesøkk f. eks. vilde det være meget uhensigtsmæssig med sin klumpede nedre ende og desuten for let, idet det kun veier 90 gr.« Det naturligste er efter hans Mening at opfatte Aastan-Stenen som en Amulet, idet der ogsaa her er to Momenter, som taler for, at den har tjent et magisk Formaal, nemlig dens Form og Afskavningen paa dens Overflade. Petersen fortsætter: »Jeg

¹ Se M. Olsen og Th. Petersen, En runeamulet fra Utgaard, Stod (Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter 1919 Nr. 2), Trøndhjem 1920, S. 6 ff. — I det citerede Arbeide har jeg allerede meddelt den Behandling af Utgaard-Indskriften, som nu optages i Runeværket.

² Efter ovennævnte Skrift af M. Olsen og Th. Petersen, S. 6.

har foran kaldt stenen klokkekolvformet, men jeg mener ikke dermed at den skulde være benyttet som en klokkekolv, og heller ikke at en saadan skulde ha avfødt dens form. Derimot tror jeg at man ved at betrakte stenen paa den gjengivne avbildning vil finde et mere rammende uttrykk ved at kalde den phallisk eller ialfald phalloid. At det er en saadan form som er tilsigtet, faar sin naturlige forklaring, hvis man gaar ut fra at stenen hører hjemme inden magiens verden, og denne antagelse støttes, naar man vender sig mot avskavingsmerkerne paa de to stene, Utgaardstenen og Aastanstenen«.

Efter Th. Petersen hidsætter jeg nu følgende Udredning om Afskavning i magisk Øiemed: »Avskaving og magisk anvendelse av det avskavede pulver er et i folketroen velkjendt fænomen, men forutsætningen er at modergjenstanden som avgir pulveret, er hellig eller i besiddelse av magiske kræfter. Gjennem det avskavede som medium kan disse kræfter igjen virke paa et objekt. Saaledes har professor dr. Chr. Blinkenberg i sit skrift »Tordenvåbenet i Kultus og Folketro« samlet en række eksempler paa at avskrapet pulver av tordenstenen har lækende kraft saavel for mennesker som kreaturer, en folketro som kan spores helt fra Skandinaviens til Kina¹. Bekjendt er ogsaa de lækende virkninger av filspaan skavet av »dvergsmid«; saa kaldtes kunstformig tildannede gjenstande navnlig av messing eller bronze, oftest i form av dyr eller mennesker, ikke sjelden jordfundne, hvis formaal og oprindelse var ukjendt, og som man studset over. Man antok derfor at de skrev sig fra de kunstfærdige dverge og tilla dem av den grund overnaturlige egenskaper. I kraft av disse egenskaper er de blit anvendt helt ned til nutiden som lækemidler for syke kreaturer dels ved at hænge dem om kreaturenes hals eller la dem i hængende tilstand berøre det syke sted, og dels ved at gi kreaturene filspaan av stykkerne ind². I denne forbindelse kan ogsaa nævnes en oval skaalformet spån av bronze, som i sin tid blev fundet paa Sandnes, Vaage, Gudbrandsdalen, og i 1881 indkom til universitetets oldsaksamling (C. 10522). Stykket er nu ufuldstændig, hvilket har sin grund deri at det længe hadde været benyttet som lækemiddel for syke kreaturer. I denne hensigt var efterhaanden smaastykker blit avhugne, og i det tilbakeværende stykke var boret huller, forat det kunde hænges om halsen paa kreaturene³. Altsaa et stykke dvergsmid. Til samme kategori hører ogsaa den . . . [her] avbildede lille løvefigur av alabast, som opbevares i distriktslæge E. Størens bekjendte samling i Meldalen. Figuren er kun 5,2 cm. lang, og næsten hele bukpartiet er efterhaanden blit bortskavet. Ifølge hr. distriktslægens oplysninger, som jeg velvilligst har faat lov til at benytte, er stykket erhvervet til hans samling fra Lund i Meldalen. Om dets anvendelse har Mikkel Lund, som er over 80 aar, meddelt at det skal være blit brukt som tryllemiddel ved sygdomme hos kjøer. Der blev skavet litt av det og blandet i dyrets drikke. Figuren gik paa laan, og maatte altsaa være personlig tilstede. Sidst skulde den, fortæller Mikkel Lund, være blit utlaant til Gumdal i Orkedalen, men det var før hans tid. Etter en meddelelse fra Rennebu blev stykket hængt op i en traad og slængt 3 gange mot det syke sted, rimeligvis under fremsigelse av en signeformel. — En til Videnskapsselskapets oldsaksamling i Trondhjem nylig indkommen halsring fra bronzealderen (T. 11984) fundet i 1919 paa Brudal, Kvikne, viser tydelige merker efter gammel avskaving, men hvorvidt det er skedd i magisk hensigt, kan man jo ikke uten videre gaa ut fra⁴. Paa samme maate hadde filspaan av kirkeklokker,

¹ Chr. Blinkenberg: Tordenvåbenet i Kultus og Folketro. En komparativ-archæologisk Undersøgelse. (Studier fra Sprog- og Oldtidforskning udg. av Det philologisk-historiske Samfund. Nr. 79.) Kbh. 1909. S. 75, 81, 84, 95, 97.

² Fr. Grøn: Træk av norsk folkemedicin, Tidsskr. f. norsk bondekultur udg. af Kristofer Visted, 1906, s. 112 ff.

³ Aarsb. fra For. t. n. fortidsm. bev. 1881, s. 135, no. 26.

⁴ Videre nævner Th. Petersen (privat) et okseformet Vægtlod fra Rauland, Telemarken, nu i Bergens Museum, hvoraf der efter troværdig Tradition er blevet fileet Pulver til medicinsk Brug for Mennesker (Aarsb. 1866 S. 101 Anm. 1). Han sammenligner ogsaa Afskavning af »Haarballen« (i Egenskab af »Finnkula« eller »Alvkula«) til medicinsk Brug for Dyr; se I. Reichborn Kjennerud, Maal og minne 1921 S. 16. — Jfr. det hesteformede Vægtlod fra Myre, Ringeby (uden Afskavningsspor), som vil blive omtalt i det følgende S. 214 Anm. 2.]

det saakaldte »klokkegods«, lækende kraft ikke alene for dyr, men ogsaa for mennesker¹. Ogsaa pulver skrapet av kirkemuren² kunde helbrede sygdomme, særlig blodgang³.

Vender vi saa tilbake til Utgaard- og Aastanstenen, vil det av det foran anførte fremgaa at der kan være grund til at opfatte avskavingen ogsaa paa disse gjenstande som magiske handlinger, vel at merke under forutsætning av at stenene allerede iforveien var i besiddelse av overnaturlige kræfter. Og saadanne tør virkelig antages at ha været tilstede, om end av forskjellige aarsaker. Ved Utgaardstenen skyldes de magiske egenskaper runernes hemmelighetsfulde kraft, Aastanstenen derimot er ved sin karakteristiske form hævet op i en kreds av velkjendte magiske fænomener⁴. Om begge stene gjælder det at de grunde som taler for deres overnaturlige egenskaper faar øket beviskraft ved avskavingsmerkerne, som paa den anden side isoleret vilde være betydningsløse.

Spør man nu i hvilken hensigt denne avskaving kan ha fundet sted, saa ligger det jo nær efter de foran anførte analoge eksempler at opfatte denne som medicinsk og anta at det avskavede pulver er blit benyttet som lækemiddel vel nærmest for kreaturer⁵. En støtte for denne antagelse tør man maaske se i den omstændighet at begge stenene er gjennemboret vistnok i den hensigt at kunne ophænges, og sandsynligvis da paa den syke, forat de ogsaa paa den maate kunde øve sin helbredende virkning⁶. Man kommer her uvilkaarlig til at mindes stedet i den gamle islandske kristenret (fra aar 1123): Menn scolo eigi fara með steina eða magna þa til þes at binda a menn eða fenað⁷, skjönt det kanske ikke er udelukket at her nærmest tænkes paa tordenstenene⁸ (cfr. Chr. Blinkenberg anf. arb. s. 78).

Paa den anden side maa vi dog erindre at navnlig Utgaardstenen, men vistnok ogsaa Aastanstenen fører os tilbake til et ældre kulturlag end den forholdsvis sene tid, hvorfra vi har anført de foran nævnte eksempler paa avskaving i magisk hensigt. Det kunde jo derfor tænkes at vi her har at gjøre med magiske ytringsformer av et helt andet indhold. Jeg skulde dog være mest tilbøielig til at anta den medicinske forklaring som den rigtige.«

Endnu en tredje, ganske nylig funden »hellig« Sten er — paa Grund af sin Form (den mangler Afskavningsspor) — at føie til de to fra Utgaard og Aastan i Trøndelagen. Den skriver sig fra en Kvindegrav fra 5te Aarh. (paa Gaarden Vormeland i Hjelmeland Sogn og Herred, Matr. Gaards-Nr. 36), som er bleven undersøgt af Eyvind de Lange og beskrevet i Afhandlingen »Nogen nye fund fra jernalderen i

¹ Fr. Grøn anf. arb. s. 114.

² Cfr. E. Tang Kristensen: Danske Sagn, III, s. 70 og 78, IV, s. 613. — Fornvännen 1918, s. 175.

³ Til den mere videnskabelige folkemedicin hørte vel lækemidler som *terra sigillata* og pulveriseret teglsten eller kridt. Cfr. A. Fonahn: Orm og ormmidler i nordiske medicinske skrifter fra middelalderen. Kra. 1905, s. 5 og 29. — N. A. Quisling: Overtroiske kure og folkemedicin i Norge, s. 19. — Teglstensolje var jo i ældre tid et autoriseret medikament. Se f. eks. N. M. Aalborg: Ny Huuszholdnings Calender. Kbh. 1664, s. 138 ff.

⁴ Det er mulig at heller ikke Utgaardstens form er betydningsløs, og jeg vil ikke benegte at ogsaa denne kan være tilsigtet phalloid. Jeg har dog vanskelig for at tro at dens form alene vilde kunne betinge magiske kræfter. [Th. Petersen har senere (privat) gjort opmærksom paa følgende Lægeraad i Eliæ Beynons Barmhiertige Samaritan (Kjøbenhavn 1682, »2. gang Tryckt«) S. 202: »Et Specificum eller sær Raad skal være udi Bugløb Priapus Eqvi, Cervi eller Tauri, et Qvintin indgiffvet.« Mere lignende er vistnok at finde i gamle Lægebøger.]

⁵ Dette var ogsaa konservator Nordgaards opfatning, da han overleverte Utgaardstenen til museet.

⁶ Ved noiere iagttagelse vil man lægge merke til at det indre av hullet paa Utgaardstenen, hvor det er smalest, er utvidet noget i retning av det ene ytre hjørne av stenens brede parti, en utvidelse som vel skyldes slit efter ophængning.

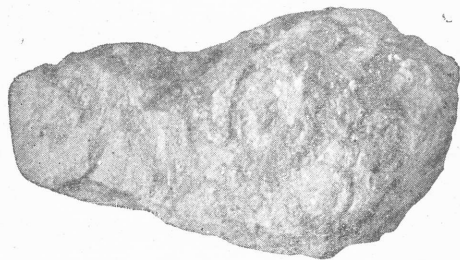
⁷ Grágás. Cod. Arnamagn. 334 fol., cap. 18. Kbh. 1879, s. 27.

Se ogsaa Kr. Nyrop i Dania I, s. 28 om uthulede eller gjennemborede stene brukt som amuletter. Professor dr. Magnus Olsen har velvilligst gjort mig opmærksom paa dette sted.

⁸ Derimot viser uttrykket binda i forbindelse med fenað at vi her ikke kan tænke paa den gamle litteraturs lyfstein, hvormed man utvilsomt forstod visse ædelstene med magiske, fortrinnsvis apophylaktiske egenskaper. Cfr. A. Garboe: Kulturhistoriske Studier over Ædelstene med særligt Henblik paa det 17. Aarhundrede. Kbh. 1915.

Rogaland« (Stavanger museums aarshefte 1920—21 Nr. 1). Graven er en saakaldt »delt Gravkiste«, bestaaende af to Rum, den egentlige Grav, hvori den Døde er lagt med sit personlige Udstyr, og et mindre Rum. Dette indeholdt i Vormeland-Graven, hvor det var 60 × 70 cm. stort — foruden et Sneldehjul — en lav liden Røs af smaa Stene, som dækkede over en flad, rund Helle, og under Hellen laa i den sorte Jord en liden Sten af Kvartsit med Mærker efter kunstig Tildannelse, ikke ulig Utgaard-Stenen.

Om denne Sten (som her afbildes efter Stav. mus. aarsh.) skriver E. de Lange: »Det kan ikke være en ren tilfældighet at den er kommen med i graven og nedlagt under iagttagelser av de særlige forhold, under en rund helle hvis plass er sterkt markert ved den lille rois om denne, forhold som vakte opmerksomhet alt fra første stund. Stenen vil jeg sammenligne med et par av lignende form fra Trøndelagen, den ene med runer¹. Disse har dog været båret som amuletter; mens der i denne sten ikke kan ses tegn til at den skulde ha været båret. Der er intet hull i den. Stenen er 10 cm. lang og består av en bredere del, som tilspisses fremover. Paa overgangen mellem de to partier er der innhugget en smal fure som dog ikke er helt tydelig rundt stenen. Både materialet, den hvite kvartsit, isprengt med små glimmerbiter, den innhugne smale fure, dens nedleggelse under den runde helle, berettiger å anse den lille stenen som religiøst-magisk symbol som de trønderske stenene. Stenens tiltenkte falliske karakter knytter den også nær til disse stener som et fruktbarhets symbol«. »Stenen lå ovenpå det lag av sort jord blandet med kull og brente sten som fylte det lille rum like til kanten av skilleveggen. I den store graven var ikke kull, så vi her må ha med en gravskikk, hvorefter kull og sten fra et offerbål eller fra bål ved gravøllet er lagt i den lille grav som offer.«

Konservator Th. Petersen, hvem jeg ogsaa skylder Kjendskabet til denne sidste Gjenstand, finder det rimeligt, at vi ved den har at gjøre med en phallisk Sten, der er nedlagt i Graven som dens Værner. Han mener, at det ikke er udelukket, at ogsaa Vormeland-Stenen har været baaret (eller ophængt) som Amulet. Herpaa kan mulig tyde de Spor af en omgaaende, smal Fure, som E. de Lange nævner. »Men det er jo mulig, at denne kun har ornamental betydning«.

[Hertil er endelig at føie den i »Tillæg« S. 215 nævnte Gjenstand.]

Det er ikke alene de Omstændigheder, hvorunder Utgaard-Stenen er funden, og Stenens formodede Anvendelse, som peger mod en mere primitiv, naturbunden Opfatning. Og selve Stenens Form kan have noget at sige².

Betragter man Stenen alene, uden Tanke paa dens Runeindskrift, bliver den — saaledes som Th. Petersen har oppfattet den — utvilsomt at sammenstille med de gjennemborede smaa Stene, som har været baaret om Halsen som Amuletter, og som ligeledes kan opvise Spor af Afskavning. Den af disse Amuletter, som har mest Lighed i Form, er den phalloide Sten fra Aastan paa Gjeitestranda. Petersen har uden Tvil Ret i sin Udtalelse: »Ved Utgaardstenen skyldes de magiske egenskaper runernes hemmelighetsfulde kraft, Aastanstenen derimot er ved sin karakteristiske form hævet op i en kreds av velkjendte magiske fænomener«. I en Anmærkning tilføier han: »Det er mulig at heller ikke Utgaard-

[¹ Her henvises til Th. Petersen's og mit S. 210 Anm. 1 citerede Arbeide.]

² Det er kanskje overflødig at bemærke, at Ligheden med den lappiske Maane-Ring af Træ (J. Qvigstad, Kildeskrifter til den lappiske Mythologi I, Trondhjem 1903, S. 53; Uno Holmberg, Lappalaisten uskonto, Borgå 1915, S. 65) sandsynlig er tilfældig.

stenens form er betydningsløs, og jeg vil ikke benegte at ogsaa denne kan være tilsigtet phalloid. Jeg har dog vanskelig for at tro at dens form alene vilde kunne betinge magiske kræfter«. I Tilslutning hertil skulde jeg dog ville tilføie, at Runerne og Stenens Form kanske har skullet forstærke hinanden, idet Amuletten typologisk vel er at henføre til samme phalloide Kategori som Aastan-Stenen (jfr. ogsaa den nyfundne Vormeland-Sten). Men da er det vel ikke uden Betydning, at Afskavningen har fundet Sted netop ved Stenens Hul, som derved er blevet udvidet. Er foruden Phallos ogsaa Cunnus antydet¹, og har vi ved Afskavningen at gjøre med en magisk Handling, som danner en Parallel til den angelsaksiske Agersignings »Hil dig, Jord, Menneskenes Moder, vær du voksende i Gud(en)s Favntag«? Nærmest vilde da Utgaard-Amuletten som et tvekjønnet Gudesymbol blive at sammenstille med de hermaphroditiske Gudebilleder, som Edvard Lehmann (Maal og minne 1919 S. 1 ff.) finder fremstillet i bohuslenske Helleristninger².

Noget bestemt Svar paa disse Spørgsmaal vover jeg ikke at give. Det vil neppe heller være muligt, saalænge vort Materiale er saa knapt. Ved det her fremlagte Tydningsforsøg, som uafhængig har kunnet gribes an fra forskjellige Udgangspunkter — Utgaard-Indskriftens Overensstemmelse med Brakt. 63 og Stenens rigtignok mindre stærkt fremtrædende ydre Lighed med den phalliske Aastan-Sten —, og som desværre ikke har kunnet munde ud i en bestemt formet Tolkning, har jeg villet vise, at der kan tilveiebringes en Sammenhæng mellem de to magiske ea-Indskrifter og andet religionshistorisk Materiale, nærmere og fjernere. Brakt. 63

¹ Jfr. *Cummi Diaboli*, Munkenes haanende Benævnelse paa Klipperevner, hvorigjennem man i Yorkshire brugte at krybe for at faa Bod mod Sygdom (Kr. Nyrop, Dania I S. 16, i en Udvikling, hvor ogsaa adskilligt andet, f. eks. det S. 28 anførte, fortjener Opmærksomhed i denne Sammenhæng).

² Jfr. Tacitus, Germ. 2: »celebrant carminibus antiquis . . . *Tuistonem deum terra editum et filium Mannum originem gentis conditoresque*«. Her møder vi efter den vanlige Forklaring et hermaphroditisk, af Jorden født guddommeligt Væsen, Fader til »Mand (Menneske)«: *Tuisto* at sammenstille bl. a. med oldn. *twistr*, *tystr* »tvedelt« og nytysk dial. *twister* »Zwitter«.

Det kan mulig have sin Interesse her at minde om et dyreformet Vægtlod, som sammen med en anden, dermed i Magi forbunden Gjenstand nylig er indkommet til Universitetets Oldsagsamling (Nr. 23158). Den er efter Fremgangsmaaden ved dens magiske Anvendelse et Modstykke til Dyrefiguren fra Meldalen (hvoraf der har været skavet, og som har været hængt op og »slængt 3 Gange mod det syge Sted«, se S. 211). Dr. Helge Gjessing har gjort mig opmærksom paa dette Vægtlod og tilstillet mig følgende Udskrift af Oldsagsamlingens Katalog:

»Hesteformet vektlodd fra Middelalderen, utstyret med sadel og tomme. Lengde 5,8 cm. Høide 4 cm. Vekt 95 gr.

Til hesten var festet to små trestykker som er bundet sammen med hyssing. Stykket er avlevret fra De Sandvigske Samlinger, Lillehammer, og er av tandlæge Sandvig kjøpt på gården Myre i Ringeby, Opland. Om dets anvendelse oplyser han følgende:

De to trestykker har oprindelig været et, med et hull i midten. De brukte hesten til å kurere dyr, især svin med, og gikk frem på den måte, at de stakk tommelfingeren i hullet på trestykket, stillet sig med ryggen til det syke dyr, og slengte hesten bakover så den traff det syke lem på dyret, idet de gjentok tre gange: Jeg slår dig for svek o. s. v. Det skulde helst gjøres ved solopgang, vendt mot solen.«

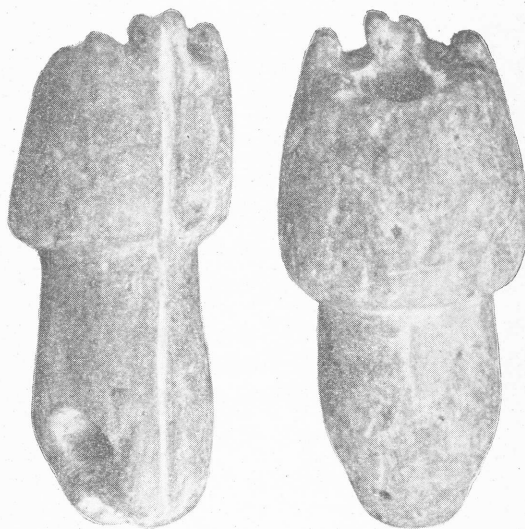
(Hesten alene er avbildet af A. Sandvig, De Sandvigske Samlinger Fig. 112. under Navn af »Dvergsmi«. Sammesteds avbildet et par andre Gjenstande anvendt omtrent paa samme Maade.)

[Om magisk Anvendelse af andre dyreformede Metalvægtlodder fra Middelalderen se A.W. Brøgger, Ertog og øre (Kristiania Vid.-Selsk. Skrifter 1921. II. No. 3) S. 87 f. Anm. 1 (»allt ondt botande«; bundet til Fiskeket for at fremme Fangst; baaret i Snor om Halsen af syge Dyr; nedlagt i Vand for at skremme bort Fisk).]

er væsentlig samtidig med de billedsmykkede Guldhorn, hvormed den har et helligt Tegn tilfælles. Til omtrent den samme Tid — 5te Aarh. eller et af Aarhundrederne deromkring — bliver det da kanske ogsaa rimeligst at henføre Utgaard-Indskriften¹. Iethvertfald godtgjør Runerne, at Indskriften er »urnordisk« — nærmere kan dens Tid ikke bestemmes ud fra Runeformerne og de af Tydningen forudsatte Sprogformer [e(r)þu] uden u-Brydning] —, og til den ældre Jernalder henviser ogsaa de arkæologiske Undersøgelser, som er foretaget i Nærheden af Utgaard-Stenens Findested (se ovenfor S. 198 f. Anm. 1)².

Tillæg. Lige før Trykningen af dette Ark blev jeg af Dr. Helge Gjessing gjort opmærksom paa en liden phallos-formet Klæbersten, som netop var indkommet til Universitetets Oldsagsamling (Nr. 23218). Gjenstanden afbildes her, seet fra to Sider, i naturlig Størrelse efter Fotografier tagne af Fotograf O. Væring. Af Oldsagsamlingens Katalog har Dr. Gjessing tilstillet mig følgende Udskrift:

»Fallosamulet(?) av klebersten, naturalistisk formet med tydelig markert hode. Fra toppen av dette er innboret et ca. 2 cm. langt hull i stykkets lengderetning. Ved randen av hullet springer paa undersiden frem 3 smaa tapper, den midterste med et litet innsnitt i toppen. Langs hele undersiden som er noget avflatet, løper en smal fure. Baktil er stykket kløftet med et tversgaaende hull innenfor, hvorigjennem rimeligvis har været trukket en snor. Stykket er jevnt, rundt avglattet uten spor til nogen avskavning i gammel tid. Derimot har finneren risset litt i kleberstenen med kniv. Lengde 6,8 cm. Største tykkelse 3 cm. Fundet i jorden paa gaarden Skaane³ (gn. 103—104), Nykirke s., Borre pgd., Vestfold, og innsendt i 1901 som gave til Marinemuseet i Horten av Johan Skaane.«

¹ Fra 5te Aarh. er Vormeland-Stenen, mens Aastan-Stenen ikke lader sig bestemt tidfæste.

² Ved Behandlingen af Utgaard-Indskriften har jeg intet Hensyn vovet at tage til den Indskrift fra Fedje i Sogn, som der redegjøres for i det nærmest følgende. Det er ganske usikkert, om den — efter ét Alternativ — skal læses **ea**.

³ »Fundet i Mellem-Skaanes skog, kaldet Skaaneskogen. Det har der aldrig tidligere — saavidt skjønnes — været dyrket mark. Der er heller ikke nogen forhøining som kan bringe tanken hen paa kjæmpehaug. Stenen blev fundet under arbeidet med at plante skog«. (Brev af 19. Sept. 1923 fra Lensmanden i Borre til Oldsagsamlingen).